

ДВА КРОКИ НАЗАД – У МАЙБУТНЄ? КІЛЬКА СПОСТЕРЕЖЕНЬ ЩОДО УГОРСЬКОГО ТА ЧЕСЬКОГО ПРОЕКТІВ РУСИНСЬКОЇ МОВИ

У статті критично проаналізовано два сучасних проекти русинської мови, нещодавно запропонованих у центральноєвропейських столицях Будапешті та Празі, тобто поза русинською етнографічною територією; висвітлено ідіосинкратичний характер цих варіантів, зацентовано увагу на їхніх фонетичних, морфологічних, лексичних і синтаксичних рисах.

Ключові слова: русинська мова, угорський різновид русинської мови, чеський різновид русинської мови.

1. Напевно не мільйон, навіть чи одна мова

Хоча на початку нового століття в авторитетній серії «Najnowsze dzieje języków słowiańskich» вийшов окремий том під заголовком «Русинський язык» [8], про русинську мову *sensu stricto* поки що годі говорити. Те, що можна знайти у названому томі й деінде, це не більше ніж різні спроби створення дуже різноманітних русинських ідіомів [4]. Безперечно, коли русинські діячі твердять, що, попри все, завжди йдеться про різновиди однієї мови, це їхнє право на власний погляд. Інші, однак, також мають право на сумніви, оскільки вони спостерігають, що:

1. Поки що норм різних русинських мов дотримуються фактично лише особи, що їх створили, та їхні безпосередні соратники.
2. У різних русинських колах, які поки що діляться за різними критеріями – при цьому критерій державних кордонів відіграє дуже важливу роль – співіснують і конкурують між собою різні нормотворчі проекти. Більш-менш стійкі норми поки що мають лише русини у Бачці.
3. У всіх без винятку русинських спільнотах – включно з бачванськими – побіч із переконаними в існуванні окремого русинського етносу є члени, що не заперечують існування русинів, проте вважають їх складовою частиною українського етносу.
4. Саме з огляду на п. 3 годі говорити про наявність кількох сотень тисяч представників русинського етносу в Україні, а як наслідок не можна постійно повторювати твердження про наявність 1–1,2 млн русинів на світі. Річ дуже проста: ті, що наполягають на праві вільного вибору власної ідентичності, не мають права не прийняти погляд переважної

більшості гаданих русинів: що вони може й русини, але водночас українці.

5. Сьогодні навіть незрозуміло, скільки «базових» різновидів русинської мови існує. Чи маємо тепер, наприклад, румунський та американський її різновиди, важко сказати [3]. Нещодавно ми дізналися про новостворений угорський варіант, що, зрештою, має ґрунтуватися на мові єдиного «русинськомовного» села в Угорщині (йдеться про село Комлошка). Але хто насправді пише та говорить «комлоським стандартом русинської мови» навіть у межах Угорщини? Також мало хто чув про «чеський різновид русинської мови». Утім, нещодавно стало зрозумілим, що й цей проект поволі «рухається».

У цій статті, присвяченій провідній представниці сучасної української соціолінгвістики проф. Ларисі Масенко, коротко розглянемо один з під-різновидів угорського варіанту русинського мовного проекту та нещодавню спробу формування нового чеського різновиду.

2. Далеко від Комлошки

Хоча в Угорщині є лише одне-однісіньке «русинськомовне» село *Комлошка* (друге «русинськомовне» село насправді є словацькомовним), русинські активісти з певною слушністю вказують на те, що в Угорщині люди з русинським самовизначенням мешкають переважно поза етнічною русинською-українською територією, зокрема в Будапешті. Як наслідок, русини в Угорщині визнані як національна меншість поряд з українцями, хоча в останньому угорському переписі населення, чії результати вже оприлюднені, лише 2,079 осіб визнали русинську ідентичність (порівняно з 7,393 особами, що визнали українську ідентичність [див.: 2]). Саме

будапештські русини впродовж останніх років розгорнули доволі активну діяльність. Зокрема, вони видали так званий «Русинський альманах», «Выдана Вседержавного Русинського Меншинового Самоуправління, Русинського Меншинового Самоуправління Йозефвароша и Вседержавного Общества Русинської Інтелігенції имени Антонія Годинки». А також збірник 2009 р., яку розглядатимемо далі, що вийшла за підтримки такої організації, як «Фондація Национальных і Етнічних Меншин Маряцины, Русинське Меншинове Самоуправління Будапешта, русинські Меншинові Самоуправління III, V, VI, IX, XI, XIII районув Будапешта и Ваца» накладом – «1000 фалатув» [7, титульна стор.: пор. мад. *falat* 'шматок']. Назагал мову цього альманаху характеризує неабияка строкастість. За найрепрезентативнішу, мабуть, слід вважати мову тих статей, що написані «гл. редактор»-ом [7], наприклад: Юлій Гаджега – грекокатолічеський церковний діятель, историк, педагог, політичеський діятель. [...] Из розпадом Австро-Мадярцины, восени 1918 рока активно включився у політичне життя края, выступав за прикапчованя Подкарпатської Руси ид Чехословакии. Пуслея прикапчованя назначенный членом Директории, ответственным за церковні діла, редактором новинки “Карпатъ”. Принимав активное участие у работі “Общества им. А. Духновича”, був членом його президіума, председателем літературно-научної секції. Автор шора робут по истории церкви [...] Под псевдонимом Ю. Руссак издал “Очерки культурной истории Подкарпатской Руси” [...] У кунци 30-х рокув був арестованный по обвинению у нарушеніи церковной морали, лишены санна священника. (РА, 26–27).

Поет Иван Сільвай. 15 марта 1838 рока у сімі священника Антона Сільвая и Катерины Легезы у Сускові (Бережанського комітата) родився сын Иоанн, будущий поет, писатель, священник, славный сын русинського народа. Начальну школу Сільвай закончив у Унгварі, затым поступив там же у гимназію, де достав добру подготовку дома. [...] Свою літературну діяльність И. Сільвай зачав стихами. Вун став писати стихи по-мадярськи, увлекшись ліриков Петёвфи и баладами Яноша Араня пуд час ошколованя у Будапештській семинарії. Мадярські цимборы были уверені у його успіху на поприщі мадярської поезії. Айбо И. Сільвай принюс у жертву свуй легкий успіх и выбрав тернистый путь служения своему народу – русинам (РА, 29–30).

Із статті Гергея Бенедєка у книжці «Русинський язык» довідуємося, що нещодавно «правила русинского правопису про мадярских Русинох были составени на основі комлошского діалекту, котрі є найрозширеніші меджі Русинами рос-

порошенима по орсагу ('країні')» [8, с. 265]. Тому варто знати, що діалект Комлошки не знає фонєми *ы*, на відміну від багатьох інших карпатських говорів української мови [8, с. 267]; що рефлексом *o* та *e* в новозакритих складах є *i* [8, с. 267], а рефлексом **dj* – *дж/д'* (*меджа/мед'а, ходжу/ход'у*) [8, с. 268]; що палатальне *l'* у говірці Комлошки дало *j*, пор. *койіно, х'іб* [8, с. 268]; типовим закінченням іменників у род. відм. мн. є *-ох*, пор.: *синох, сестрох, колесох* тощо, а типове закінчення м'яких основ сер. р. – *-у* (*на полю*) та закінчення іменників ж. р. в ор. в. одн. є *-ом* [8, с. 268–269]; що закінченням прикметників у наз./зн. відм. одн. сер. р. є *-е* (*старе*), у наз./зн. відм. мн. – *-и* (*стари*), а в род. відм. одн. ж. р. – *-ей* (*старей*) [8, с. 269]. Дав. відм. ч. і сер. р. займенника *свій* у Комлошці звучить *свойому* [8, с. 269]. Форма дієслова мин. ч. ч. р. одн. закінчується на *-л* [8, с. 271]. Гергея Бенедєк намагається стандартизувати форму суфікса *-ск-* [8, с. 275]. Форми прийменника *ид* у Комлошці нема, натомість вживано *гу* [8, с. 272]. Урешті, якщо повірити даним Гергея Бенедєка, у селі Комлошка не вживано форми *із* (< *сь*), а лише *з/с, зо, зоз/зос* [8, с. 272].

Одначе короткий огляд наведених текстів із «Русинського альманаху» яскраво унаочнює зовсім інші прикмети. Так, вживання графєми *ы*, хоч вона виступає непослідовно (*політичеський*, але *греко-католичеський, легкий* тощо). Написання *предсидателём*. Вживання *под* поряд *пуд час, закончив, подготовку, вун, пуслея, робут, у кунци 30-х рокув, у Будапештській семинарії*, а також *достав; принюс*. Трапляються форми *ліриков, на поприщі, у нарушеніи, церковні діла, уверені, активное участие, літературно-научної секції, мадярської поезії, церковної моралі, Подкарпатської, свому, був, принимав, включився, ид, из* (< *сь*); скрізь написано *-ськ-*.

Чому немає в цих уривках букви *т*, адже напевно ніхто з русинських активістів не хоче, щоб їхнього героя *Гаджєгу* називали *Гадже[г]ою*? Однозначну відповідь могла б дати лише авторка наведених уривків, одначе все вказує на те, що частково відповіді можна віднайти на підставі цілком інших рис цієї мови, як-от: *католичеський, політичеський* (поряд з *політичне*), *діятель, діяльність, ответственным, принимав активное участие, предсидателём, издал, у нарушеніи, лишены* [сана священника], *будущий, священник, начальну школу, увлекшись, на поприщі, принюс у жертву* (рос. *принёс в жертву*) тощо. Вплив російської мови сягає далеко поза межі лексики й торкається по, наприклад, прийменникових конструкцій з *по* на кшталт: *робут по истории церкви* [...], *арестованный по обвинению у нарушеніи церковной моралі*.

ського активіста у Закарпатській області Валерія Падяка та невіголошеної доповіді міжнародного провідника русинства Поля-Роберта Магочого [6, с. 15]. Далі читач знайде кілька слів московського «русинознавця» Міхаїла Дронова під заголовком «Русинська проблематика в современной Россіи (конець ХХ – начало ХХІ ст.)» [6, с. 19–20], написаних посередньою російською мовою, при цьому вельми непослідовно переробленою на «русинську». І ще одну статтю під заголовком «Защита права а свободы русинов як корѣнної населенія в теперѣшньое времяя» [6, с. 21–28] автор підписує як «Предсѣдатѣль «Общества защиты прав корѣнної населенія» Свалявського району Закарпацьокѣ [sic] области (Полдкарпацьокѣ [sic] Руси) Иван Димитрійович Талабишка. Сусково 28 юнія 2005-тоho року» [6, с. 28]. Наприкінці ця надзвичайно курйозна публікація на 1,5 сторінки містить ще «Заклочитѣльное рѣшеніе» [6, с. 28–29], у якій до основної частини належить, окрім загальної риторики на кшталт «от 1945-тоho [sic] року насилственно русинщина была в опроверженію» [6, с. 28], таблиця під заголовком «Основна литературна азбука» й «Доповненіе азбуки буквами для ховорѣв», де читаємо таке: ё=йо; ђ=о, и, ѳ; ѳ=ѳ; ђ; букви: «ђ», а «ѳ» мають чѣнський (китайський) характер, всяде пишуться еднакѣ букви, но в каждом ховору (діалекту) читаються иншак. Рас [sic] буква ђ, читается «о», потом «ѳ», або «і» авать «у». То самое буква ѳ=ѳ. Букви «ђ» а «ѳ» совѣм произносятся еднако, но каждая есть выдумкыв друхоѣ скупини «ученых», кытрѣ твердо стоят на своем розумѣнію. В литературном общенію русины лехко могут обойтиса без тых буквѣ [!], а треба ыбы єднотливѣ ховоры сблизалися, а слилися в єдину милозвучну русинську рѣчь, употребляему Духновичом, а далшима будитѣлями.

Нико немає ніякое право запрѣщати любитѣлю даякоho ховора уживати даяку букву, котра неуведена в литературнѣв рѣчи – общепринятѣв, головно ыбы была сrozumѣтелна (ст. 29).

Ще трапляються «Содержаніе» й порожня сторінка під словом «Примѣчанія» [6, с. 30–31]. Загалом, збірка вражає своєю «оригінальністю»: хто міг би поважно подумати в ХХІ ст. про те, що сучасна східнослов'янська мова вживає й зайве ѣ (яке, як відомо, створює проблеми не лише в електронних текстах, а й в друці), і поряд з ним латинське (тут, докладніше, чеське) *h*? І хто міг би собі уявити, що велике *h* має відрізнятися від малого лише через жирний шрифт, оскільки латинське *H*, на превеликий жаль, виглядає так само як *H*? Публікація не менш дивує тим, як пов'язує химерну войовничу риторичку про вічне гноблення русинів і наступи проти

«ученых», у лапках, з неймовірно низькою якістю. Про дивні, щоб не сказати абсурдні, засадничі рішення на правописному рівні вже не будемо гадувати.

Проте варто ще вказати на кілька досить серйозних непослідовностей. Наприклад, у книжці трапляються написання *Гарайда* замість *Һарайда*, *русинського* замість *русинськоho* (двічі, у головному тексті так само, як у «Содержанію») та *Свалявського* замість *Свалявськоho*. Щодо рефлексу *o* в новозакритих складах, поряд із *русинов* (кілька разів), *в том, потом*, м. в. ч. р. одн. *каждом, литературном*, м. в. ж. р. одн. *Чеськой, новой, современной* трапляється *русинѣв, учасникѣв, рефератѣв, говорѣв*, м. в. ж. р. одн. *новѣв, Соукеницькѣв, литературнѣв, общепринятѣв*, далі *Сабыв*, а чомусь навіть *рыку* поряд з *року* та *кытрѣ* поряд з *котрѣ* (такий запис непоодинокий у цій публікації). Прийменник і префікс завжди виступає в формі *от(-)*, пор. *открыл, отдальоватиса от литературы, отклонятиса от первотноѣ нашоѣ литературы*. У суфіксі *-остѣ* завжди виступає *o*, пор. *необходимость, шкодливость* (пор. *o* також у корені), натомість у суфіксі *-тель* завжди вживано *ѣ*, пор. не лише *Предсѣдатѣль* (кілька разів), *хоститѣль, заклочитѣльное*, але навіть *представитѣля, любитѣлю*, хоч і поряд з *сrozumѣтелна* (що є непослідовністю). Незрозуміло, чому Михайло Молнар пише *роздор* тощо, але в *разнородностях*, або чому він пише *к проблематѣцѣ* напевно не «так як писали нашѣ предки». Чомусь поряд з формами *предисловіє, доповненіє, рѣшеніє, населенія, на основанію, при выступленію, в опроверженію, на старых – добрых оснований* у тексті виступає на *Подкарпатю*, тобто написання без *i* там, де сучасна російська мова має написання *-тье*, не *-тие*.

В ор. в. ж. р. одн. поряд із *выдумкыв* натрапляємо на *цѣлю* (треба було б очікувати *цѣльыв*). Закінчення прикметників у р. в. ж. р. одн. мають форму *моральной [а] финанчной [помощи], русинської [писменности]* поряд із *литературноѣ [рѣчи], «староѣ» русинськоѣ [, от] первотноѣ нашоѣ [литературы], новоѣ [рѣчѣ], друхоѣ [скупини]*. Написання м'яких приголосних перед *o* непослідовне, пор. *насиліом* з *отдальоватиса, прикрываньом ся*. «Етимологічні» написання на кшталт *состоялася, созвало, совѣм, сrozumѣтелна, сблизоватиса, заклочитѣльное, рѣчь* виступають паралельно з «фонетичними», наприклад, *рас 'раз', мѣснѣ, учасникѣв, Закарпацьокѣ [sic], Полдкарпацьокѣ [sic], сrozumѣтелна, насилственно, далиѣ, далишма, раниє, доповненіє, нико*. Написання (б)о в *Божое, Духновичом, прикрываньом ся, отдальоватиса, теперѣшньое, насиліом* слугує маркером русинськості, це саме стосується вставного *n* у

формі *время*. Незрозуміло, однак, звідки походить м'який знак у формі *буквь*.

На морфологічному рівні співіснують виразно народнорозмовні форми на кшталт *читатся* (3 ос. одн. т. ч.), *участвувущих, указуют, мавут, читаються, страдавуцою* з цілком ненароднорозмовними *ведет, употребляему*.

Так само автор вибирає поодинокі лексичні елементи, що їх інколи вважають виразно «русинськими». У наведених уривках це мадяризм *авать* (пор. мад. *avagy* ‘або’, поряд з *або*) та вузькомісцеві форми на зразок *даякою, даяку, ыбы ‘щоб’* (див. *ыш* деінде), *ишиак* та *всяде* (Ласло Чопей має *всяды*; пор. Ч, під гаслом *всяды*).

Утім, праязка брошурка 2005 р. безсумнівно також не є написана народнорозмовною, але лише ще одним із субваріантів «русинсько-російської мови», бо і в цьому випадку суто російськомовний текст було зрусинізовано запровадженням певного набору неросійських елементів. Російськомовне підгрунтя (що, напевно, не є просто церковнослов'янським) сильно помітне, пор. *предисловіє, на основанію, помощи, общество* (кілька разів), *писменности* (поряд з *писемности* (кілька разів), *состоялася, из недостатку, привѣствовал* (кілька разів), *предсѣдатель, представитѣля, движенія, при выступленію, участвувущих, вопроса, литературноѣ рѣчи* (кілька разів), *если, мѣснѣ [hovory], засоренѣ, примѣсями, поработитѣлѣв* (кілька разів), *роздор, ведет к [...] исчезновению, под прикрываньем ся hovорами (діялектами)* (ідіоматика), *полезным, стройити, на [...] основаниях, honenie* (поряд із *honѣ*), *вниманія, необходимость, в разнородностях, современной, защита* (кілька разів), *в теперѣшнее время, заключительное рѣшеніє, насилственно, в опроверженію, произносятся, выдумкы, в литературном общенію, обойтися, употребляему, запрѣщати, общепринятѣв, содержание, примѣчанія*. Уживання дієприкметників підсилює враження про сильний російськомовний вплив, хоча важко сказати, наскільки добре автор насправді володіє цією мовою. Цілком імовірно, однак, що тією мовою, яку провідник чесько-русинського проекту знає найкраще, є чеська. За будь-яких умов, у книжці трапляється чимало чеських елементів, що їх, звісно, слід оцінити цілком інакше ніж мадяризми, бо контакти русинів-українців із чеською

мовою були набагато слабкішими: *hostitelъ, в honѣ, захубѣ, за новотами, скупины, в приступу, рефераты, притомных, еднотливѣ*, (кілька разів), *едноту, еднакѣ, еднако, первотноѣ, далиѣ ‘інші’* (кілька разів), *финанчной, чѣнський [китайський]*, див. також чеський синтаксис у реченні: *нико немає ніякое право* (брак род. відмінка) й, зокрема, чеський сполучник *а ‘і’*: [*защита права*] *а [свободы]*, [*Духновичом,*] *а [далишима будитѣлями]*, та чеську ідіоматику на кшталт: *к благу, конференцію к проблематѣцѣ, в Соукеницькѣв улици число 15* (ідіоматика), *в Празѣ I* (ідіоматика). А чеські правописні правила бачимо в написанні заперечної частки *не*, див. [*нико*] *немає* замість *не має, неуведена*.

Обидва наведені приклади нових різновидів русинських мовних проектів постали поза русинсько-українською етнічною територією у двох різних колишніх столицях закарпатських русинів-українців. Обидві ідіоми відзначають чимале число запозичень із мов колишніх домінантних народів. Безперечно, жоден із двох розглянутих ідіомів не віддзеркалює «народнорозмовної русинської мови», ані жоден не є послідовно опрацьованою мовою з прикметами стандартної. Нарешті, обидві ідіоми виразно ґрунтуються на російській мові так само, як «русинсько-російські» зразки 2-ї пол. XIX – 1-ї пол. XX ст.

Нейтральні й ліберальні мовознавці можуть принципово погоджуватися з тим, що кожна особа має право на власний мовний вибір, проте навіть їм може бути важко збагнути, кому саме потрібні такі ідіоми, що з ними ми ознайомилися, та навіть вони навряд чи можуть передбачити, хто саме, крім конкретних авторів, вважатиме такі ідіоми своєю мовою настільки, що він/вона сам/сама колись у майбутньому намагатиметься писати й говорити саме за цими зразками.

Навіть русинські активісти неминуче мали б, нарешті, запитати: чому русини в Угорщині та у Чехії не просто приймають інший різновид русинської мови й кому, взагалі, корисні окремі угорський, а тим більш чеський проекти русинської мови? Українці, врешті-решт, ознайомившись з усіма різноманітними варіантами проектів русинської мови, також мають право додатково поставити ще одне запитання: якщо русини хочуть мати спільну мову навіть між собою, чи не саме українська вже створена й для них?

Список літератури

1. Demographics of the Czech Republic [Електронний ресурс]. – 2012. – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Demographics_of_the_Czech_Republic. – Назва з екрана.
2. Elements of the National / Ethnic Affiliation of the Population [Електронний ресурс]. – 2001. – Режим доступу: http://www.nepszamlalas2001.hu/eng/volumes/06/00/tabeng/2/load01_12_0.html. – Назва з екрана.
3. Moser M. Rusyn : A New-Old Language In-Between Nations and States / M. Moser // Borders of Identity and Language in Modern Central Europe : The Slavic World / [eds. Tomasz Kamusella and Motoki Nomachi]. – У друці.
4. Moser M. [Рец. на:] Русинський язык. Redaktor naukowy : Paul Robert Magocsi. Opole 2004 (Najnowsze dzieje języków słowiańskich). – 474 p. / M. Moser // Harvard Ukrainian Stud-

- ies : Ukrainian Philology and Linguistics in the Twenty-First Century / [ed. by Michael Flier]. – № 1–4. – 2007. – P. 440–446.
5. Мозер Міхаель. Причинки до історії української мови : [монографія] / Міхаель Мозер ; за заг. ред. Сергія Вакулєнка. – 3-тє вид., переглян. й поправл. – Вінниця : Нова Книга, 2011. – XVI, 831 с.
  6. Общество русинов в Чеськой Републицѣ. Научна конференция в Празѣ : русины в новой Европѣ / председатѣль общества Рудолф Матола. – Мукачево, 2005.
  7. Русинський Альманах 2009 / [составителі : др. проф. Антоній Лявинец, отв. ред., др. Маріанна Лявинец, гл. ред., др. Степан Лявинец]. – Будапешт, 2009. – 135 с.
  8. Русинський язык : Najnowsze dzieje języków słowiańskich / [red. nauk. Paul Robert Magocsi]. – 2-ге вид. – Opole : Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 2007. – 476 с.
  9. Чопей Ласло. Русько-мадярський словарь / Ласло Чопей. – Будапешт, 1883. – 444 с.

M. Moser

TWO STEPS BACK – INTO THE FUTURE? SOME OBSERVATIONS ON THE HUNGARIAN AND THE CZECH RUSYN LANGUAGE PROJECTS

This article offers a critical analysis of two contemporary Rusyn language projects as recently proposed in the Central European capitals Budapest and Prague, i. e. outside the Rusyn ethnographic territory. It sheds some light on the idiosyncratic character of the variants and points out some features distancing them from the vernacular.

Keywords: Rusyn language, Hungarian variant of the Rusyn language, Czech variant of the Rusyn language.

Матеріал надійшов 28.02.2012